

INHOUD

Inleiding	1
Geschiedenis.....	1
De Crisis in de Eurozone.....	2
Hoe heeft het zo mis kunnen gaan?	3
Welke kanten kunnen we op?.....	6
De Visie van DWARS.....	8
Bronvermelding.....	10

INLEIDING

Met de invoering van de euro hebben Europese landen niet alleen hun geografische en economische, maar ook hun monetaire grenzen opgeheven. Zonder enige administratieve rompslomp kun je de trein instappen, meerdere landen doorreizen en het Europese burgerschap beleven: een kers op de laagjestaart van Europese integratie. Helaas heft Europa zich nogal in de kersenpit verslikt. De Euro beloofde stabiliteit, welvaart en solidariteit te brengen, maar heft het tegendeel opgeleverd. Door de kredietcrisis van 2008 kwamen grote problemen in de Eurozone aan het licht. De staatsschuld van verschillende Eurolanden bleek onhoudbaar en er waren steunpakketten van miljarden Euro's nodig om landen binnen de Eurozone te houden. Drastisch bezuinigingsbeleid en langdurige werkloosheid waren het gevolg. De Europese Centrale Bank drukte ongekende hoeveelheden geld bij in de hoop de economie weer aan te wakkeren, waarvan de gevolgen nog onbekend zijn.

Inmiddels lijkt de economische crisis voorbij, maar dat neemt niet weg dat hij te lang heeft geduurd en te diep is geweest. In Nederland mag het inmiddels weer beter gaan, maar de werkloosheid onder jongeren in bijvoorbeeld Griekenland is nog steeds zo'n 40%. Tegelijkertijd zijn de onderliggende problemen van de Euro nog niet opgelost. Als we dergelijke crises in de toekomst willen voorkomen zijn vergaande veranderingen nodig. De cruciale vraag is hoeveel en wat voor verdere Europese integratie nodig is voor een stabiele, sociale Eurozone. Dit visiestuk gaat over deze vraag, en kijkt naar de politieke en economische consequenties van een werkende Europese eenheidsmunt, en naar het alternatief. De Euro is en was namelijk nooit een doel op zichzelf. Zeker DWARS zou de muntunie moeten zien als een middel om onze andere Europese idealen van vrede, vrijheid, eerlijkheid en duurzaamheid te verwezenlijken.

Met dit visiestuk wil de commissie Economie & Financiën het congres adviseren over de positie die DWARS moet kiezen ten aanzien van hervormingen van de Euro die de komende jaren gaan of moeten plaatsvinden. We beschrijven de ontstaansgeschiedenis, de recente problemen in de Eurozone en de theoretische verklaringen voor het huidige falen van de munt. Daarna beschrijven we de richtingen die de euro op kan. Op basis van het DWARS-gedachtegoed over Europese integratie, democratie en (internationale) eerlijkheid en solidariteit formuleren we een visie.

GESCHIEDENIS

De Euro is de meest recente grote stap in de Europese integratie die na de tweede wereldoorlog op gang kwam. Om oorlogen in de toekomst te voorkomen kwamen eerst de (wapen)industrieën, van met name Duitsland en Frankrijk, onder gezamenlijk gezag in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal.¹ Duurzame vrede zou voortkomen uit Economische integratie, en dus werd in 1957 de Europese Economische Gemeenschap opgericht. Het doel was om economische groei voort te zetten en het protectionisme van het vooroorlogse Europa te vermijden. De EEG was een groot succes, door het wegnemen van interne handelsbelemmeringen (zoals standaarden en tarieven) vervijfvoudigde de handel binnen Europa.²

Dit succes leunde voor een groot deel op Bretton Woods, het mondiale geldstelsel dat de waarde van alle munten aan de Amerikaanse dollar koppelde, die zelf weer aan het goud was gekoppeld. Eind jaren '60 lukte het de V.S. niet langer dit vol te houden: er moesten dollars worden gedrukt om de groeiende import, de Vietnamoorlog en sociale programma's te betalen. Zodra de goudstandaard in 1971 werd losgelaten begonnen de Europese munten sterk ten

opzichte van elkaar te schommelen. Stabiele prijsverschillen vormden echter de basis van de interne handel en het gemeenschappelijke landbouwbeleid. Europa ging dus op zoek naar een nieuw monetair systeem. In eerste instantie probeerden Europese landen hun munten toch weer aan de dollar te koppelen, wat mislukte door de oliecrisis van 1973 omdat sommige landen weer geld in hun economie wilden pompen.³ In 1979 werd het Europese Monetaire Stelsel opgericht, waarin nationale munten een vaste waarde kregen ten opzichte van een fictieve *European Currency Unit*. Dit was economisch gezien een bescheiden success. Europese munten volgden steeds meer de sterke Duitse Mark, wat voor minder inflatie zorgde in landen als Frankrijk.⁴ Er was echter heel veel politiek getouwtrek nodig om de balans te houden tussen stabiele wisselkoersen enerzijds, en nationale economische belangen anderzijds. Zo wilden Frankrijk en Italië meer geld bijdrukken om de economie competitief te houden, terwijl Duitsland (met de hyperinflatie van de jaren '30 nog in het achterhoofd) inflatie juist zoveel mogelijk wilde beperken.⁵

Door de moderne en efficiënte West-Duitse economie, die door de VS weer was opgebouwd om Rusland te bedwingen, ging de Mark Europa uiteindelijk domineren. Dit was tegen het zere been van Frankrijk, dat Duitsland keer op keer moeten vragen om monetair beleid te voeren dat de Franse Franc minder zou verzwakken. Dit was nogal pijnlijk, en dus werd al langer gespeculeerd over het alternatief van een gedeelde munt. Dit kwam binnen handbereik met de eenwording van Duitsland in 1990, waarmee Duitsland nóg sterker zou worden. Als compromis naar Frankrijk ondertekende de Duitsland twee jaar later het Verdrag van Maastricht, waarin de 12 EU-landen de oprichting van een muntunie afspraken, waarmee Duitsland haar monetaire alleenheerschappij verloor. Natuurlijk waren vredesidealen ook belangrijk bij deze stap naar verregaande economische integratie, maar het was niet zomaar dat de eerste president van de Europese Centrale Bank een Fransman werd en de tweede een Italiaan.⁶ Vanaf 1999 was de Euro een wettig betaalmiddel, en vanaf 2002 kwam de Euro als muntgeld in omloop.

DE CRISIS IN DE EUROZONE

De kredietcrisis van 2008

In 2008 bleek de groei van de woningmarkt in de VS een financiële bubbel te zijn geweest. Hypotheken waren te makkelijk afgegeven en toen de rente steeg konden veel huiseigenaren hun hypotheek niet meer betalen en moesten hun huis verkopen. Huizenprijzen daalden, hypotheken konden niet langer worden afbetaald. Deze hypotheken waren echter verpakt in obligaties en doorverkocht over de hele wereld. Pas toen het veel te laat was bleken deze financiële producten uit slechte hypotheken te bestaan. Europese financiële instellingen moesten honderden miljarden afschrijven. Dit leidde ertoe dat dat banken geen geld meer uit durfde te lenen aan elkaar, aan burgers en bedrijven.⁷

Dit kwam vooral in Zuid-Europa erg hard aan. De economieën van zuidelijke landen, maar bijvoorbeeld ook die van Ierland, waren grotendeels afhankelijk geworden van geleend geld. Hiermee werd binnenlandse consumptie van met name geïmporteerde goederen gefinancierd. Toen de geldstroom stopte kwamen deze landen in de problemen.⁸ De huizenbubbel in Spanje kon bijvoorbeeld niet meer gefinancierd worden, waardoor banken die hypotheken hadden verstrekt in de problemen kwamen. De economie kwam tot stilstand en de werkloosheid liep op, waardoor steeds minder belasting binnenkwam. Begrotingstekorten liepen op tot boven de in de Eurozone afgesproken 3% van het Bruto Binnenland Product.⁹

De Europese Schulden crisis

Eind 2009 ging het verder mis: de nieuwgekozen Griekse regering maakte bekend dat het begrotingstekort niet 3.7% was, zoals de voorgaande regering had gepresenteerd, maar 15.6%.¹⁰ Tot die tijd geloofden financiële markten dat de eurolanden voor elkaars schuld garant zouden staan - ondanks dat het tegenovergestelde was vastgelegd in het verdrag van Maastricht.¹¹ Na de onthulling de Griekse leugen begon met te twijfelen aan deze garantiestelling en schoten de rente op Griekse staatsobligaties omhoog van 4% naar bijna 20%. De staatsschuld, die was opgelopen tot 120% van het bbp (twee keer zoveel als binnen de Eurozone was toegestaan) werd hierdoor onhoudbaar. Een Grieks faillissement dreigde, maar dit mocht niet gebeuren: veel Europese banken, met name Nederlandse, Duitse en Franse, hadden veel geld aan Griekenland geleend en zouden verder in de problemen komen als dit niet zou worden terugbetaald.¹² Dus kwam de Trojka (de Europese Centrale Bank, het Internationaal Monetair Fonds en de Europese Commissie) met steunpakketten. In de lente van 2010 werd er in totaal 185 miljard Euro ter beschikking gesteld om Griekenland op de been te houden, en dus onze eigen banken te redden.¹³

De totale steun zou uiteindelijk oplopen tot €254,4 miljard en werd gekoppeld aan een lange lijst met eisen. Deze eisen waren eenzijdig gericht op het zo snel mogelijk terugbetalen van de leningen en het laten dalen van de rente op staatsschuld, en niet op herstel van de economie. Om zoveel mogelijk belasting te heffen werden veranderingen

in het belastingstelsel afgedwongen die de laagste inkomensklassen hard raakten en het toerisme schaadde. Er werd zelfs belasting geheven op basis van toekomstig inkomen. Ook moest Griekenland meerdere publieke eigendommen, zoals de watervoorzieningen en vliegvelden te verkopen.¹⁴ Ten opzichte van 2007 was de Griekse economie in 2012 met 20% gekrompen, de werkloosheid verdriedubbeld, de kindersterfte met 47% toegenomen en het aantal zelfmoordgevallen met 36% toegenomen.¹⁵ Bovendien kwam Griekenland in een schulden-cyclus terecht: steeds waren nieuwe leningen nodig om de rente op de oude leningen te betalen.¹⁶

Het verging landen die zich beter aan de afspraken hadden gehouden, zoals Ierland, Spanje en Finland niet veel beter. Om het vertrouwen in hun banken overeind te houden reserveerden de Ierse en Spaanse overheden miljarden. Ondanks forse, door de Europese Commissie voorgestelde bezuinigingen liep het begrotingstekort verder op, want de economie kwam tot stilstand. Omdat beide overheden meerdere banken daadwerkelijk moesten redden steeg ook de staatsschuld. De twijfel toesloeg over hoelang dit door kon gaan. In de herfst van 2010 schoten de rentes op staatsleningen voor Ierland omhoog en moest de Europese Unie bijspringen met 67.5 miljard. Spanje hield het tot 2012 uit, toen het 100 miljard nodig had om zijn banken te steunen.¹⁷ Tijdens het Spaanse "Gouden Decennium" (1995-2007) was economische groei vooral terechtgekomen bij rijken. De bezuinigingen op sociale voorzieningen en hervormingen van de arbeidsmarkt raakte echter vooral de lage inkomens.¹⁸ De werkloosheid steeg tot bijna 30%, en tot bijna 50% onder jongeren. Overal in de eurozone nam het verschil tussen rijk en arm toe, en ook tussen landen werd dit groter: zo was het BBP van Duitsland in 2007 10 keer dat van Griekenland, in 2015 15 keer.¹⁹

Om de economie aan te wakkeren begon de ECB in 2012 met het bijdrukken van geld. Met *quantitative easing* werd maandelijks 60 miljard Euro in de economie gepompt door staatsobligaties van Europese landen en uiteindelijk ook obligaties van bedrijven op te kopen. De ECB hoopte inflatie aan te wakkeren en rentes laag te houden, zodat consumenten meer zouden gaan uitgegeven en banken meer zouden gaan lenen. Hoewel je met 60 miljard een stad als Amsterdam kan kopen, bleef het geld in de praktijk vooral hangen in financiële sector, die lenen aan het MKB te risicovol achtte.²⁰

Hoe staan we er nu voor?

Vanaf 21 juni 2018 mag Griekenland eindelijk weer normaal lenen op de financiële markten.²¹ Het miljarden steunprogramma loopt ten einde, al zal de opgebouwde schuld van 248 miljard (met 180% van het bbp hoger dan ooit) waarschijnlijk nooit helemaal terugbetaald worden. Hoewel de crisis officieel dan wel voorbij is, is nog steeds een op de vier Grieken werkloos en leeft meer dan een derde in armoede.²² Bovendien heeft er sinds het begin van de crisis een braindrain plaatsvonden van 450.000 Grieken, en denkt 76% van de huidige Griekse studenten erover om de emigreren.²³ Dat is ook niet zo gek in een land dat het slechter is vergaan dan de VS tijdens de Grote Depressie van de jaren '30.²⁴ Ook Spanje heeft te maken met een verloren generatie en een jeugdwerkloosheid van nog steeds 40%.²⁵ Terwijl de economie in niet-Eurolanden tussen 2007 en 2015 groeide met 3,9%, stagneerde de groei in de Eurozone. De risico's die tijdens de crisis met veel pijn en moeite werden beheerst zijn nog steeds niet weggewerkt. In het Target2 Systeem - een soort wie-betaalt-wat waarmee nationale centrale banken transacties van burgers en bedrijven van het ene naar het andere Euroland eerst voor elkaar voorschieten en het nettoverschil tussen alle voorgeschoten bedragen naar elkaar overmaken - hebben Zuid-Europese landen inmiddels weer een tekort opgebouwd dat even groot is als tijdens de crisis.^{26 27} Ook hebben met name Italiaanse banken nog een flinke stapel leningen uitstaan die niet worden terugbetaald.²⁸

HOE HEEFT HET ZO MIS KUNNEN GAAN?

Door de crisis kwam bloot te liggen dat Europa uiteen was gegroeid in schuldeisers en schuldenaars die onderling weinig solidair waren. De politieke integratie liet zich van haar minst democratische kant zien, en in onder andere in Griekenland leefde het fascisme weer op. Kortom, niet alleen het geld dat Noord aan Zuid Europa had uitgeleend verdampte, maar ook de belofte dat de Euro Europa dichter bij elkaar zou brengen. De directe aanleiding van dit alles was de kredietcrisis, maar de oorzaken lagen dieper. Om dit te begrijpen moeten we even de theorie in duiken en economische voor- en nadelen van muntunies bespreken. Daarna gaan we in op de ideologie achter het gevoerde economische beleid in de Eurozone.

Waarom is het handig om een muntunie te hebben?

Vaak worden drie economische voordelen genoemd van de muntunie. Ten eerste leidt de Euro tot minder transactiekosten en transparantie bij internationale betalingen. We zijn geen tijd en geld meer te kwijt aan het

omwisselen en omrekenen van valuta, waardoor er meer vrijheid in de beweging van goederen, diensten, arbeid en kapitaal is. Ten tweede worden internationaal handelende bedrijven niet meer geconfronteerd schommelingen in de wisselkoers. Door het verdwijnen van dit "valutarisico" is er meer stabiliteit en dit is goed voor internationale handel, wat in theorie zorgt voor meer welvaart, omdat landen zich betere kunnen specialiseren in waar ze goed in zijn en betere en goedkopere producten overal beschikbaar worden. Een laatste voordeel is dat een belangrijke en stabiele Europese munt kan concurreren met bijvoorbeeld belangrijke munten als de dollar of de yen. Dit is goed voor de Europese financiële sector en overheden, die makkelijker geld kunnen lenen en zaken kunnen doen in de eigen valuta, ook met landen buiten de Eurozone. Landen met een eigen munt vinden het namelijk prima om reserves te hebben in een grote en sterke munt. Bovendien ben je een relevante speler op het wereldtoneel als je munt zo belangrijk is. Uiteraard is de Euro ook een belangrijk symbool van Europese eenheid en identiteit.²⁹

Wat zijn de nadelen van een gedeelde munt?

Als eerst is er een en ander af te dingen op de genoemde voordelen. Zo leert de geschiedenis ons dat de Euro eerder uit verdeeldheid, dan uit eenheid ontstond. Zonder unanimititeit over monetair beleid is het erg lastig om te profiteren van de kracht die uitgaat van een belangrijke internationale munt. Ook merken we het door de pinpas nauwelijks meer als we van de ene naar de andere *valuta-zone* reizen. Bedrijven kunnen, zeker via de geautomatiseerde en gedigitaliseerde financiële sector van vandaag de dag, op andere manieren het valutarisico op de korte termijn verzekeren. Uiteraard maakt de Euro internationale handel nóg makkelijker, maar omdat handelsbarrières al niet meer bestaan is de toegevoegde waarde ook weer niet zó groot. Ook is het idee dat welvaart vooral door de vrije markt wordt gecreëerd achterhaald, is zeker een moderne kenniseconomie die afhankelijk is van publieke goederen zoals onderwijs. Tot slot is de Euro als symbool voor Europese eenheid nogal verzwakt door de diepe crisis.

Naast deze kanttekeningen, is het grote probleem van een muntunie dat landen twee van de drie belangrijkste manieren om hun economie te sturen verliezen³⁰. Ten eerste kan de centrale bank de wisselkoers van de munt niet meer veranderen. Dit is nadelig, omdat sommige landen betere of goedkopere producten maken dan andere landen. Deze landen krijgen hierdoor meer geld binnen dan ze uitgeven om in het buitenland spullen te komen. Dit geld komt op de bank te staan, die dat weer kan uitlenen, bijvoorbeeld aan het buitenland, dat graag spullen willen kopen in het land waar de bank staat. Hierdoor kan een land dat meer exporteert dan importeert blijven sparen, en heeft een sterke economie. Een land dat meer importeert dan exporteert moet blijven lenen en wordt afhankelijk van geleend buitenlands geld. Op de lange termijn is dit natuurlijk niet houdbaar. Niet alleen moet het geleende geld ooit worden terugbetaald, ook de binnenlandse vraag naar werk neemt af. Nationale munten remmen groeiende verschillen tussen landen af. Om spullen uit het overschot-land te kunnen kopen moeten buitenlandse consumenten namelijk eerste hun eigen geld omwisselen voor het geld van dat land. Hierdoor stijgt de waarde van het geld van exportlanden ten opzichte van andere munten en wordt het duurder om spullen in dat land te kopen. Tegelijkertijd kan een land met een handelstekort meer geld bij te drukken om de waarde van zijn munt te verlagen. Producten worden dan goedkoper voor het buitenland. Export neemt toe, en importeren wordt duurder. In de Eurozone bestaat deze rem op handelstekorten en -overschotten niet meer. Ook kan hoogoplopende (staats)schuld aan het buitenland niet makkelijk worden afbetaald door geld bij de drukken. Ten tweede kan de centrale bank in een land met een eigen munt de rente waartegen commerciële banken geld kunnen lenen verlagen. Het wordt dan goedkoper om te lenen en te investeren, waardoor de economie kan worden gestimuleerd in tijden van crisis. Ook daalt de waarde van de munt omdat sparen in het land minder oplevert, wat weer goed is voor de export. In tijden van grote economische groei kan de rente worden verhoogd om inflatie, speculatie en bubbels te voorkomen.

Volgens econoom Robert Mundell, die een nobelprijs kreeg voor deze analyse, is een muntunie alleen mogelijk als er geen langdurige verschillen zijn tussen de handelsbalansen en werkloosheid in landen. Ook mogen er geen economische problemen ("assymetrische schokken") zijn die het ene land anders treffen dan het andere land. Monetair beleid is anders niet langer doeltreffend: hoge rente kan goed zijn voor het ene land, maar de economie van buurland schaden. Om dit probleem te overbruggen moet er sprake zijn van: 1) grote mobiliteit van arbeid, zodat mensen makkelijk elders werk kunnen vinden, 2) grote mobiliteit van kapitaal, zodat geld kan stromen naar waar behoefte is aan investeringen 3) herverdeling van inkomen tussen landen.³¹ Alleen van het 2e punt is echt sprake in de Eurozone, maar hier ontstaat meteen een volgend probleem. Geld stroomt alleen naar de plekken waar investeringen nodig zijn, als de risico's overal hetzelfde worden ingeschat. Als spaarders of de financiële sector hun vertrouwen verliezen in een crisiland, maakt de Euro het juist makkelijk om hun geld te verplaatsen. Hierdoor komt het land nog meer in de problemen. Als een land zijn eigen munt heeft zou zo'n kapitaalvlucht leiden tot een

waardedaling van die munt, omdat deze gewisseld moet worden voor het kapitaal ergens anders geïnvesteerd kan worden. Daarom zal er uiteindelijk weer geëxporteerd of geïnvesteerd worden.

Groei en Stabiliteit

Zoals de theorie voorspelt, kwam met de invoering van de Euro een grote kapitaalstroom op gang kwam van Noord naar Zuid-Europa. De financiële wereld integreerde meer, zonder dat onderlinge handel in producten toenam. Geld dat in Nederland, Duitsland en Frankrijk werd verdiend werd uitgeleend en ging naar huizenmarkten in Griekenland, Spanje en Italië. Zuid-Europese overheden konden ineens tegen lage rente lenen, waardoor salarissen in de publieke sector stegen. De lonen in de private sector werden mee omhoog getrokken, aangezien de (door schuld gedreven) consumptie toenam waardoor de bedrijfswinsten stegen. De loonstijging kwam echter niet voort uit productiviteitsgroei, waardoor de concurrentiepositie van Zuid-Europa verder verslechterde. In Duitsland slaagde in het tegenovergestelde. Waar salarissen in Italië met 30,7% stegen tussen 2001-2011, bleven Duitse werknemers praktisch op de nullijn.³² De grote groei die ontstond was zeer winstgevend voor banken en bedrijven, maar natuurlijk niet stabiel. Ook was van convergentie geen sprake, zo nam werkgelegenheid in de Zuid-europese maakindustrie af vanwege de te dure euro.

Toch hadden de Europese leiders bij de invoering van de Euro het *Groei en Stabiliteitspact* ondertekend, en *convergentie*-criteria opgesteld. Direct nadat Europese landen opkrabbelen uit het puin van WOII en wilden integreren, waren ze aangelopen tegen de verschillen tussen hun economieën. Dat deze verschillen kleiner moesten worden was wel duidelijk, maar men koos ervoor zich te beperken tot twee eisen: het begrotingstekort mocht niet boven de 3% en de staatsschuld niet boven de 60% van het bbp komt. Zo werd in feite het enige mechanisme dat landen nog wel ter beschikking hadden om hun economie te stimuleren, namelijk overheidsuitgaven, ingeperkt. Deze eenzijdige focus was niet zomaar een vergissing, maar een gevolg van de ideologie achter het beleid in de Eurozone.

Economische ideologie en beleid

Sinds de jaren '80 domineert het neoliberale economische gedachtegoed de Eurozone, of in ieder geval haar ministeries van financiën. De neoliberale interpretatie van de economie stelt dat de staatsschuld niet te veel mag oplopen. In crisistijd moet worden bezuinigd, en moeten belastingen omhoog. Hierdoor zou vertrouwen toenemen, waardoor er weer wordt geïnvesteerd. Zolang de overheidsfinanciën op orde blijven, zal de vrije open markt ervoor zorgen dat economieën naar elkaar toe groeien, door productiemiddelen efficiënt over de unie te verdelen. Het neoliberalisme gaat er ook vanuit dat monetair beleid zich alleen hoeft te richten op inflatie. In plaats van te kijken naar de samenleving en naar werkloosheid, richt men zich op één cijfer en reduceert monetair beleid tot een technocratisch vraagstuk.

Ook de aanpak van de crisis valt in dit straatje: om handelstekorten terug te dringen moesten lonen worden verlaagd. Hierdoor worden binnenlandse producten goedkoper (meer export), en kunnen werknemers minder producten elders kopen (minder import). Dit is doorgaans een weinig effectief en pijnlijk proces. Werknemers die zich zorgen maken of ze kunnen rondkomen zijn minder productief en loyaal. Ook krimpt de economie verder, omdat leningen moeilijker worden afbetaald, wat banken verzwakken, en omdat werknemers minder kunnen kopen in sectoren die niks exporteren, maar wel voor werkgelegenheid zorgen, zoals restaurants. Als laatste zullen bedrijven hun prijzen niet makkelijk verlagen als ze veel rente moeten betalen.

Net als de Great Depression heeft de Eurocrisis laten zien dat de aannames van het vrije marktfundamentalisme niet kloppen. Belangrijke economische mechanismen zijn genegeerd. In plaats van verschillen recht te trekken, zorgde euro ervoor dat gedereguleerde banken West-Europese overschotten konden recycleren door te investeren in Zuid-Europese (overheids) consumptie en huizenbubblen. Werkgelegenheid werd hierdoor tijdelijk in stand gehouden, maar economieën groeiden verder uit elkaar. Toen banken geen geld meer uitleenden, was bezuinigen was het enige antwoord van de Trojka. Dit werkte ronduit averechts: de vraag, die door het verlies van banen al daalde, kwam helemaal stil te liggen. Economisch onderzoek achteraf laat zien dat bezuinigingen zeer schadelijk zijn geweest. Volgens het IMF hebben Europese landen waar het hardst bezuinigd is de minste economische groei gehad. Econoom Bas Jacobs schat dat zeker 10 procent van de gemiste groei in Nederland structureel is geworden. Per jaar kost dit de economie 60 miljard Euro.

De *Keynesiaanse*-school stelt dat de overheid moet ingrijpen als een crisis is door een tekort aan vraag. Met investeringen hadden Noord-Europese landen, die nog wel goedkoop konden lenen, de daling in vraag kunnen opvangen. De Nederlandse overheid zou schulden hebben gemaakt, maar de economie was weer aangewakkerd. In

de volgende hoogconjunctuur had het gat weer gedicht kunnen worden. Als investeringen rendement opleveren voor nieuwe generaties, zoals in onderwijs, infrastructuur of de energietransitie, is dit zeer goed te verantwoorden.³³ Ook is de staatsschuld relatief laag in vergelijking met het verleden, en wordt ze bijna helemaal gedekt door enorme belastingclaims op toekomstige pensioenen.³⁴

HELKE KANTEN KUNNEN WE OP?

Inmiddels weten we waarom de Euro in de huidige vorm niet houdbaar is. De Eurocrisis kwam voort uit de opbouw van de Eurozone en was in die zin te voorzien. Daarnaast is economische ideologie die achter het gevoerde crisisbeleid lag achterhaald. Er zijn dus structurele oplossingen nodig voor structurele problemen, anders is de vraag niet of, maar wanneer een volgende crisis gaat plaatsvinden, met alle politieke, sociale en economische kosten van dien. Dit betekent dat we de Eurozone óf moeten voorzien van instituties die de verschillen tussen landen verkleinen, óf terug moeten naar een Europa met meerdere munten.

Een Eurozone die wel werkt

Door de Euro kunnen zowel structurele als tijdelijke verschillen tussen Europese economieën niet meer met nationaal monetair beleid worden opgevangen. Om de muntunie economisch, politiek en sociaal stabiel te maken zijn instituties en beleid nodig die dit compenseren. Gebeurt dit niet dan zal om de zoveel tijd een ontwrichtende crisis plaatsvinden, waarop drastische bezuinigingen zullen volgen of veel schuld zal moeten worden kwijtgescholden. De noodzakelijke hervormingen raken bijna alle onderdelen van economisch beleid. Dit betekent dus vergaande politieke integratie van de Eurozone, zodat problemen als eenheid, in plaats van door lidstaten onderling, kunnen worden opgelost.

De financiële sector en monetair beleid

Om een kapitaalvlucht uit crisislanden te voorkomen zouden alle landen in de Eurozone gezamenlijk garant moeten staan voor elkaars banken. Het maakt dan niet meer uit in welk land geld op de bank staat, waardoor het in gelijke mate kan worden uitgeleend. Hierdoor groeien landen niet uit elkaar als risico's anders worden ingeschat en worden economische schokken beter opgevangen, omdat kapitaal makkelijker wordt uitgeleend in het land waar daar behoefte aan is. Om misbruik te voorkomen moeten alle banken onder centrale Europese controle komen te staan.³⁵ Zo'n bankenunie is deels ingevoerd: sinds 2014 houdt de ECB toezicht op alle banken via het *Single Supervisory Mechanism*. Het *Single Resolution Mechanism* regelt dat als een bank in de eurozone toch in de problemen komt, haar aandeelhouders daar eerst voor opdraaien. Daarna kan het *Single Resolution Fund* worden aangesproken, waarin alle Eurozone-banken geld storten. Deze pot zal echter pas vanaf 2024 gemeenschappelijk worden. Tot die tijd kunnen landen alleen aanspraak doen op geld dat door hun eigen banken is gestort. Daarnaast ontbreken nog twee andere belangrijke elementen die nodig zijn om risico echt te delen. Ten eerste zouden Eurolanden gezamenlijk garant moeten staan voor de tegoeden van Europese spaarders tot 100.000,-. Verder moet er een automatisch laatste redmiddel zijn om banken te redden met belastinggeld dat door alle EU-landen ter beschikking wordt gesteld.³⁶

Omdat de rentestanden niet per land veranderd kunnen worden, wordt er in groeiende economieën te veel geleend en krimpende economieën te weinig. Een bankenunie kan dit met regulering oplossen. Zo kunnen kapitaaleisen van banken (de hoeveelheid geld die ze in kas moeten hebben in verhouding tot het geld dat ze hebben uitgeleend) worden bijgesteld. Als er een huizenbubbel dreigt te ontstaan in een bepaald land, kunnen de eisen om daar een hypotheek te krijgen worden aangescherpt. In landen met een krimpende economie kan lenen aan bedrijven die wél willen investeren worden gestimuleerd.

Overheidsfinanciën & de arbeidsmarkt

Net zoals een bankenunie noodzakelijk is omdat kapitaal kan wegstromen, is een schuldenunie noodzakelijk omdat mensen "weg kunnen vluchten" als de schulden in hun land onhoudbaar worden en belastingen daardoor te hoog. Daarom moeten Eurolanden gemeenschappelijk geld kunnen lenen, door als blok obligaties uit te schrijven. Deze "Eurobonds" zouden heel betrouwbaar moeten zijn en daarom een lage rente hebben. Crisislanden kunnen dan tegen lage rente blijven lenen, waardoor hun staatsschuld minder snel onhoudbaar wordt. Natuurlijk moeten er wel regels komen over hoeveel en voor wat voor uitgaven een land met "Eurobonds" kan lenen. Ten tweede moet het Groei- en Stabiliteitspact (waardoor landen maximal een staatsschuld van 60% en een begrotingstekort van 3% mogen hebben) veranderen, zodat er bij een crisis niet "kapot bezuinigt" wordt. In plaats daarvan zou gekeken kunnen worden naar de structurele schuld (schuld als percentage van de grote van de economie als iedereen werkt). Ook moeten overheidsinvesteringen waarvan de opbrengsten groter zijn dan de rente op staatsschuld mogelijk

blijven. Ten derde moet er een stabiliteitsfonds komen om landen in crisis automatisch te steunen. Dit kan met Europese werkloosheidsuitkeringen zodat binnenlandse consumptie niet helemaal stilvalt.³⁷ Aan het MKB zouden leningen kunnen worden verstrekt als banken dit tijdens een crisis niet durven. Met zo'n nieuw stabilisatiemechanisme, dat het opgeven van nationale munten deels compenseert, wordt voorkomen dat economieën in een neerwaartse spiraal terecht komen. Ten vierde moeten fiscaal beleid, met investering in bijvoorbeeld duurzaamheid en onderwijs een grotere rol krijgen in crisisbestrijding, en ECB-beleid aanvullen.³⁸

Naast deze maatregelen om diepe crises tegen te gaan, moeten de verschillen in productiviteit en prijzen tussen landen, die tot overschotten en tekorten leiden, verkleinen. Dit is voor overschot-landen het makkelijkst. Zij kunnen bijvoorbeeld het minimumloon laten stijgen, de onderhandelingspositie van werknemers verbeteren en overheidsuitgaven vergroten. Hierdoor stijgen de prijzen, neemt import toe en export af. Een belasting op overschotten zou dit kunnen aanmoedigen, en tegelijkertijd het eerdergenoemde fonds kunnen vullen. Doordat rijke, centrale landen meer kunnen investeren in onderwijs, infrastructuur en justitie en worden ze steeds competitiever. Door de Euro is er meer behoefte aan Europese investeringen in perifere landen, want een goedkopere munt compenseert hun verlies aan competitiviteit niet meer.

Conclusie

Deze hervormingen leiden op papier niet tot een federaal Europa, maar zorgen wel voor veel overdracht van nationale soevereiniteit op belangrijke sociaal- en financieel-economische beleidsterreinen. Ook zal de structurele overdracht van belastinggeld van Noord naar Zuid groot zijn, zelfs als alle maatregelen om een crisis te voorkomen werken en de incidentele solidariteit om landen in crisis te helpen dus niet veel kosten. Als deze maatregelen niet grotendeels worden doorgevoerd zal Europa door de euro verder uit elkaar groeien en zal ongelijkheid tussen landen toenemen. De opgegeven flexibiliteit van nationale munten wordt dan namelijk niet voldoende gecompenseerd. Het is dan niet de vraag of, maar wanneer de Eurozone weer met pijn en moeite bij elkaar moet worden gehouden. De vraag is hoe Europese samenlevingen hierop zullen reageren, en wat landen gaan doen als de Euro in chaos uit elkaar valt. Het is ook belangrijk dat we niet treuzelen: hoe langer we wachten, hoe verder de Eurozone uit elkaar groeit, en hoe duurder het wordt om dit te repareren. Dit betekent dat Nederland de risico's, die zijn opgebouwd in met name Zuid-Europa, als sterk overschot-land moeten gaan dragen.

We nemen een stap terug met economische integratie

De geschiedenis leert ons dat een terugkeer naar het oude systeem van nationale munten alleen ook niet heel veel uitkomst biedt. De instabiliteit die devaluaties zouden veroorzaken zou de interne markt en het gemeenschappelijk economische beleid niet veel goed doen. Gelukkig is dit niet het enige alternatief. Handelstekorten kunnen ook met aanvullend (nationaal) beleid worden teruggedrongen en met moderne technologie kunnen we een nieuw financieel systeem creëren waarin de maatschappelijke taak van de financiële sector centraal staat. Het ligt voor de hand dat we beginnen met een land als Griekenland, dat het meeste last heeft van de huidige Euro. Andere landen kunnen volgen, totdat de Eurozone min of meer kan voortbestaan in zijn huidige vorm omdat de verschillen dan minder groot zijn.

Monetair beleid & de financiële sector

Omdat we nu digitaal geld hebben zou een scheiding een stuk soepeler verlopen. Er hoeft niet eerst nieuw papiergeld in omloop te worden gebracht. Met goede Europese samenwerking zou van het ene op het andere moment een "Griekse Euro" ingevoerd kunnen worden, met een bepaalde waarde ten opzichte van de "Europese" Euro. Griekenland zou dan weer controle hebben over haar monetaire beleid. De overheid en centrale bank zouden kunnen zorgen dat geld wordt uitgeleend waar dit nodig én verantwoordelijk is: in de *reële* economie van het land *zelf*, en niet in speculatieve bubbels. De financiële sector is hier momenteel niet toe in staat. Banken kunnen krediet verstrekken en zo geld gecreëren, maar dit leidt in tijden van economische groei tot private winsten, en in tijden van crisis tot publieke kosten als de overheid een bank moet redden. In plaats van dit systeem zou de nationale centrale bank het recht om een bepaald bedrag uit te lenen via een veiling kunnen verkopen aan banken. De hoeveelheid geld die wordt gecreëerd wordt dan direct gestuurd en de samenleving krijgt meer kapitaal in ruil voor haar indirect steun die zorgt voor vertrouwen in banken.

Handelsbalans

Om de leningen terug te betalen zal er jarenlang geld wegstromen uit de Griekse economie. Zoals we eerder hebben uitgelegd zou Griekenland dit tij buiten de muntunie makkelijker kunnen keren, door de waarde van Griekse Euro te verminderen. De vraag is dan echter of de Griekse Euro dan nog wel stabiel is: als handelsoverschotten

hardnekkig zijn zullen devaluaties blijven volgen. Dit kan echter worden afgeremd door het uitgeven van import certificaten voor elke Euro aan goederen die wordt geëxporteerd. Wie iets wil importeren in Griekenland moet zo'n certificaat kopen, en die zijn dus maar beperkt beschikbaar, waardoor importeren duurder wordt naarmate er minder wordt geëxporteerd. Eigenlijk is dit een soort importhelling en gaat dit in principe in tegen het idee van een vrije interne Europese markt, maar omdat de certificaten voor *alle* import geldt is er echter geen sprake van protectionisme van bepaalde sectoren. Wel wordt de schade die zwakkere landen ondervinden aan de interne markt deels beperkt. Dit zorgt voor meer stabiliteit omdat een toename van de import niet direct leidt tot een waardedaling van de eigen munt, die moet worden verkocht om met buitenlands geld in het buitenland spullen te kopen.³⁹

Overheidsfinanciën

Hoewel het met de Griekse economie nog steeds slecht gaat, staan de overheidsfinanciën er vrij goed voor. Zonder de afbetalingen van schulden mee te nemen had de overheid af en toe zelfs een bescheiden overschot in de afgelopen jaren. Toch zal het verlaten van de Euro op korte termijn onzekerheid met zich meebrengen en zouden Europese landen bij moeten springen om te zorgen dat de overheid aan haar verplichtingen kan blijven voldoen tot de Griekse Euro is ingevoerd en de schuld is geherstructureerd. Een deel van de schuld zal simpelweg moeten worden afgeschreven en Griekenland moet de mogelijkheid krijgen de schuld om te zetten in de eigen munt. Beiden zijn echter historisch gezien helemaal niet uniek. Toen de Euro werd ingevoerd werd de Griekse staatschuld in Drachme ook omgezet in Euro's.

Een andere oplossing

Op deze manier zouden de crisisl landen één voor één kunnen vertrekken, maar dat zou gepaard gaan met flink wat instabiliteit. Een simpele oplossing is dat het kleine groepje van sterke Noord-Europese landen (Duitsland, Nederland, Finland), uit de Euro vertrekt. Hierdoor zou de Euro in waarde kunnen dalen, waardoor Zuid-Europa competitiever zou worden, het handelstekort zou verdwijnen zonder import te beperken en schulden zouden kunnen worden afbetaald. De Noordelijke Euro zou in waarde stijgen waardoor het handelsoverschot van Duitsland en Nederland zou teruglopen. Binnenlands economisch beleid (zoals het laten stijgen van lonen, of overheidsuitgaven verhogen) zouden dan de enige manier zijn om de economie te stimuleren.

Conclusie

Uiteraard zou de Europese Unie één van haar paradepaardjes verliezen, maar dit is niet het einde van de wereld: monetaire stelsels komen en gaan. Zoals de Euro nu werkt komt ze haar belofte van integratie, solidariteit en gedeelde welvaart niet na. Integendeel, ze verdeelt Europa in een tijd waarin we juist meer samenwerking nodig hebben: de EU is véél meer dan een gedeelde munt. Als de hervormingen voor de werkende Eurozone niet wenselijk of mogelijk zijn, is dit niet perse anti-Europees alternatief. De mate van economische samenwerking wordt misschien minder stabiel, maar het zou makkelijker zijn economische problemen op te lossen. Natuurlijk zal een gedeeltelijke ontmanteling van de euro op de korte termijn onzekerheid en kosten met zich mee brengen, maar door goede Europese samenwerking zouden die niet groter moeten zijn dan het alternatief.

DE VISIE VAN DWARS

Samenvattende constatering

1. De Euro werd ingevoerd toen Europa hier nog niet klaar voor was. De economische verschillen tussen landen waren te groot voor een muntunie met alleen een centrale bank. De politieke verschillen tussen landen waren te groot om de noodzakelijke politieke instituties te creëren, die de decentrale buffers die nationale munten vormden vervingen.
2. Daarnaast heeft de neoliberale ideologie die Europa domineerde tot de oprichting van een halfbakken muntunie geleid. Ook hierdoor is politieke integratie ver achtergebleven bij economische integratie. Dit leidde tijdens de crisis voor averechts, ontwrichtend en ondemocratisch ingrijpen in crisisl landen.
3. De vergaande liberalisering van de financiële sector zorgde ervoor dat niet alleen kapitaal maar ook financiële diensten en producten *ongereguleerd* konden worden verstrekt. Als er minder roekeloos was gespeculeerd met de risico's die de Euro met zich meebracht, was het met de eurozone minder erg uit de hand gelopen. Dit betekent echter niet de Eurozone niet vroeg of laat in de problemen was gekomen, maar het betekent ook dat Europa waarschijnlijk sowieso grote problemen had gekregen met zijn financiële sector.
4. De Euro is geen omelet waar je geen ei meer van kan maken. Het (deels) ontmantelen van de Euro is niet direct irrationeel of anti-Europees, mits dit op een goed moment en met (het vergroten van) Europese solidariteit als doel gebeurt. Of je dit wil heeft meer te maken met het gewenste niveau waarop besluiten over de economie en samenleving worden genomen. De economie is geen mondiaal gemeengoed⁴⁰, die zoals de oceanen of het klimaat

altijd het best centraal kan worden bestuurd. Juist de Eurocrisis laat zien dat de economieën in samenlevingen zijn ingebed, en daar niet los van staan of niet zonder kunnen. Zaken als schuld en boete hebben een morele dimensie die kan verschillen tussen landen onderling.

5. Om een goed werkende Eurozone te maken hoeft Nederland geen Europese provincie te worden. Bij het vervangen van de buffers waar nationale munten voor zorgen door centraal beleid kunnen we wat economische integratie betreft ophouden. Dat betekent wel dat de Eurozone functies moet krijgen die landen nu alleen zelf hebben.
6. De puur economische voordelen van de Euro voor Nederland zijn er op korte termijn zeker geweest. Als overschotland en hebben baat bij een munt die goedkoper is dan de Gulden zou zijn geweest. Onze overschotten zijn echter de ander zijn verliezen en daar draaien we in een muntunie linksom of rechtsom voor op. Mocht de Eurozone worden opgebroken, dan zal Nederland zijn leningen (aan Griekland) en tegoeden (in Target2) slechts deels terugzien. Behouden we de Euro, dan zal een groot deel van de winst van een voor ons te goedkope munt via steunfondsen naar periferie-landen gaan waarvoor de euro te duur is.
7. Geen enkel monetair stelsel is ideaal en geen munt (Nationaal of Europees) zou een doel op zich moeten zijn. Een munt is geen economisch of symbolisch wondermiddel, maar moet bijdragen aan een stabiele economie. Een verenigd en solidair Europa kan niet zonder een stabiele economie en daarbij hoort monetaire samenwerking. Monetaire instabiliteit leidt tot onenigheid, bemoeilijkt samenwerking en drijft landen in het allerslechtste geval uiteen. Daarom is de euro in zijn huidige vorm niet houdbaar, en zal moeten worden hervormd tot of vervangen door een systeem dat meer rekening houdt met de verschillen tussen landen.
8. Munten en muntunies zijn geen natuurverschijnselen. De Euro was, is en blijft een politiek project, net als Bretton Woods dat was en een terugkeer naar het gulden of een overschakeling op een cryptocurrency zou zijn. Het probleem bij invoering was dat de politieke motieven vooral neerkwamen op Franse *realpolitik*. Als het Europese ideaal om een solidair, stabiel en democratisch continent te creëren het belangrijkste was geweest, had de economische realiteit zwaarder gewogen en was de Euro minder overhaast ingevoerd.

De Toekomst van de Euro

Een *salepitch* voor de Euro is niet makkelijk: een dubieuze ontstaansgeschiedenis, tamelijk beperkte economische voordelen, slecht en ondemocratisch crisisbeleid. Bovendien moet er een werkende Euro veel macht aan Europese instituties worden afgestaan. Toch is DWARS ervan overtuigd dat één Europese munt hoort bij een stabiel en solidair Europa. Het zou was beter geweest als de eenheids munt een tijdje een stip op de horizon was gebleven, maar we moeten nu vooruit kijken.

In haar beginselprogramma zegt DWARS, als vergezicht, te streven naar een wereldregering. Mondiale solidariteit wordt groter, en verschillen worden kleiner, als natiestaten overbodig worden. In de toekomstige wereldstaat hebben alle wereldburgers een plek, en krijgen hierin ook zoveel mogelijk lokale autonomie: de wereldregering gaat alleen over dingen die iedereen aangaat.

Europese integratie zou je kunnen zien als een stap richting dit vergezicht. De vraag is of monetaire integratie hierbij hoort. Monetair beleid gaat uiteraard iedereen aan, maar dit kan ook via coördinatie tussen verschillende munten. Het is echter duidelijk dat het handig is om binnen een bepaalde geografische zone één munt te hebben. De keuze over waar je deze laat ophouden is vooral politiek: naarmate de economische verschillen tussen landen groter worden, wordt de politieke last zwaarder.

De gedachte achter Europese integratie lijkt echter, dat juist omdat deze last zwaar is, samenwerking onvoorwaardelijk moet zijn. Alleen als niemand weg kan van de tafel, krijgen we een vreedzaam, duurzaam en eerlijk continent. Hoewel je in theorie monetaire stabiliteit kan hebben door met verschillende munten goed samen te werken, zal dit in de praktijk tot voorwaardelijke samenwerking leiden, zoals bij Bretton Woods, of eerdere Europese monetaire systemen het geval was. In een Europese muntunie waarin gezamenlijk democratisch beleid wordt gemaakt over de grote economische ontwikkelingen op het continent, zal deze samenwerking hopelijk steeds minder voorwaardelijk zijn. Als economische ontwikkelingen niet meer tot verdeeltheid leiden kan er hopelijk ook op andere terreinen beter overeenstemming worden bereikt.

Nuancering

Op de korte termijn zitten er praktische grenzen aan de mate waarin verschillen tussen Europese landen kunnen worden overbrugd met solidariteit alleen. De mate waarin de kosten hiervan zullen worden geaccepteerd zijn namelijk afhankelijk van gevoelens van Europees burgerschap en solidariteit. Zolang deze gevoelens nog niet sterk genoeg zijn zal er sprake zijn van een slecht huwelijk, waarbij zwakkere landen de speelbal zullen worden van de politieke grillen in overschot-landen. Een vriendelijke scheiding en goede doorstart van de wat kleinere Eurozone en

het vertrekkende, te zwakke land is in dit geval een beter alternatief. Munten worden namelijk niet voor 4 jaar gekozen, en kunnen verschillen overbruggen zonder solidariteit. Als Europa op de korte termijn niet kan zorgen voor betere vooruitzichten voor zwakke periferielanden, is een solidair vertrek uit de muntunie beter voor alle partijen en samenlevingen.

Noodzakelijke wijzigingen politiek programma

In het politiek programma staan meerdere voorstellen voor hervormingen van de Eurozone, grotendeels gebaseerd op een eerder visiestuk over de democratisering van Europa. Deze gaan de goede kant op, maar er is veel meer nodig en daar moeten we eerlijk over zijn. Het uitgangspunt van deze hervormingen is dat er instituties moeten komen met voldoende macht en middelen komen om te voorkomen dat landen door de Euro uit elkaar groeien. Ook moet Eurozone breken met het neoliberal economisch beleid, maar anticyclisch begrotingsbeleid gaan voeren.

Huidige voorstellen (o.b.v. politiek programma)

- Een muntunie vereist verdere Europese coördinatie van sociaaleconomisch en financieel beleid. Een Politieke Unie maakt dit mogelijk.
- Om de democratische controle van de Politieke Unie te versterken verwerft het Europees parlement de volgende extra bevoegdheden:
 1. Het verkiest en controleert een verkleinde Europese Commissie, waarvan de leden niet langer door de lidstaten worden voorgedragen;
 2. Het verwerft het recht tot initiatief en het instemmingsrecht op alle beleidsterreinen, waaronder de Europese controle op de begrotingen van de lidstaten;
 3. Het krijgt een grotere rol in het toezicht dat de Trojka (IMF, ECB en de Europese Commissie) heeft op uitvoering van Europese reddingsfonds.
- Het Stabiliteits- en Groeipact wordt hervormd zodat naast de 3% begrotingsnorm ook andere factoren als werkgelegenheid worden meegewogen. Waar consumentieve overheidsbestedingen in veel eurolanden beperkt dienen te worden, biedt het nieuwe pact wel ruimte voor duurzame publieke investeringen.

Noodzakelijke toevoegingen en aanpassingen

- De bankenunie wordt aangevuld met Europese depositogarantiestelling en een Europees fiscaal vangnet dat in uiterste gevallen kan worden aangesproken, als het Single Resolution Mechanism te kort schiet.
- Eurobonds worden ingevoerd zodat Europese landen tijdens crisis gezamenlijk kunnen lenen en gericht duurzame investeringen kunnen doen in crisistanden
- Het groei en stabiliteitspact wordt herzien. Beperkingen op staatschuld en begrotingstekort worden niet langer vastgelegd als percentage van het BBP. Hierdoor worden duurzame, rendabele overheidsinvesteringen mogelijk maakt in crisistijd.
- Er komt een stabiliteitsfonds voor de Eurozone, zodat niet alleen banken, maar ook burgers en bedrijven in tijden van crisis automatisch ondersteund worden, en private consumptie en investeringen in stand blijven.
- Er komt een Europees investeringsfonds waarmee gerichte investeringen kunnen worden gedaan om zwakkere eurolanden competitiever te maken.
- De hierboven genoemde fondsen worden gevuld met een een belasting op overschotten.
- Om de economische én politieke stabiliteit van de Euro op de lange termijn veilig te stellen, en de eurozone solidair te houden moet het eenmalige vertrek van zwakkere eurolanden bespreekbaar zijn.

BRONVERMELDING

¹ Dietmar, P. Stolper, W. F. Hudson, M. (1981) The origin of the European Coal and Steel Community: Economic Forces and Political Interests. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 137(3), 450-468. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/40750370>

² Wilde, Robert. (2017) The History of the European Union. Afkomstig van: <https://www.thoughtco.com/the-history-of-the-European-union-1221595>

-
- ³ Danescu, Elena Rodica. (2012) 'The economic and monetary environment at the end of the 1960s', in A rereading of the Werner Report of 8 October 1970 in the light of the Pierre Werner family archives.
- ⁴ Chinn, Menzie D., and Jeffry, A. Frieden. (2012) The Eurozone in crisis: Origins and Prospects. *La Follette Policy Report*, 21(2), 1-5. Retrieved from: <https://dash.harvard.edu/handle/1/10212562>
- ⁵ Hopner, Martin, and Spielau, Alexander. (2017) Better than the Euro? The European Monetary System (1979-1998), *New Political Economy*, 23(2), 160-173. doi:10.1080/13563467.2017.1370443
- ⁶ Smith, Andreas Whittam. (2016) The Euro was designed to assuage French fear of German power - no wonder it failed. *Independent*. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/voices/the-Euro-was-designed-to-assuage-french-fear-of-german-power-no-wonder-it-failed-a7049901.html>
- ⁷ MKB Nederland. (2012) Wat is precies een kredietcrisis? - De kredietcrisis in een notendop. Retrieved from: <https://www.mkb servicedesk.nl/2260/wat-precies-kredietcrisis.htm>
- ⁸ Rijksoverheid (n.d.). Ontstaan kredietcrisis. Retrieved from: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kredietcrisis/ontstaan-kredietcrisis>
- ⁹ Loman, H. and Wijffelaars, M. (2015) Eurozone Crisis. Country Profile: Spain. *Rabobank* Retrieved from: <https://economics.rabobank.com/publications/2015/december/Eurozone-debt-crisis-country-profile-spain/>
- ¹⁰ Europa Nu (n.d.) De Griekse crisis. Afkomstig van: https://www.Europa-nu.nl/id/viccj7o2p7ug/de_griekse_crisis?ksel=n3
- ¹¹ Verdrag van Maastricht (Geconsolideerde versie), Protocol 12, Artikel 1, 2012/C326/01 Retrieved from: <http://eur-lex.Europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>
- ¹² Heijne Sander. (2015) De feiten tonen aan: een crisis bezuinig je niet de wereld uit. *De Correspondent*. Retrieved from: <https://decorrespondent.nl/2296/de-feiten-tonen-aan-een-crisis-bezuinig-je-niet-de-wereld-uit/293561550128-e4520efe>
- ¹³ Frederik J. (2015) De ironie is: wij lenen aan de Grieken om onszelf te betalen. *De Correspondent*. Retrieved from: <https://decorrespondent.nl/2900/de-ironie-is-wij-lenen-aan-de-grieken-om-onszelf-te-betalen/174467767100-c22bb1c0>
- ¹⁴ Stiglitz, Joseph E. (2016) *The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. (New York: W. W. Norton & Company).
- ¹⁵ Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M., & Stuckler, D. (2014). Greece's health crisis: from austerity to denialism. *The Lancet*, 383(9918), 748-753. doi:10.1016/S0140-6736(13)62291-6
- ¹⁶ Frederik J. (2015) De ironie is: wij lenen aan de Grieken om onszelf te betalen. *De Correspondent*. Retrieved from: <https://decorrespondent.nl/2900/de-ironie-is-wij-lenen-aan-de-grieken-om-onszelf-te-betalen/174467767100-c22bb1c0>
- ¹⁷ BBC (2012) Timeline: The unfolding Eurozone crisis. Retrieved from: <http://www.bbc.com/news/business-13856580>
- ¹⁸ Caverro, T., & Poinasamy, K. (2013). A cautionary tale: The true cost of austerity and inequality in Europe. Oxford, UK: Oxfam International.
- ¹⁹ The Economist (2016). The gap between poor and rich regions in Europe is widening. *The Economist*
- ²⁰ Kieft, M & Schinkel M. (2017). De laatste kans voor de Euro. *VPRO Tegenlicht*
- ²¹ ANP & RTL Z (2018). Griekenland ziet het einde van de crisis in beeld komen. *RTLZ*. Retrieved from: <https://www.rtlz.nl/algemeen/buitenland/griekenland-ziet-het-einde-van-de-crisis-in-beeld-komen>
- ²² Deprez, Charlotte. (2018). Humanitaire crisis in Griekenland: "Het is geen reddingsoperatie, het is een boetedoening". *DeWereldMorgen*. Retrieved from: <https://www.globalinfo.nl/Achtergrond/humanitaire-crisis-in-griekenland-het-is-geen-reddingsoperatie-het-is-een-boetedoening>
- ²³ Hofstra, N. (2018) Het vergeten land: hoe zit het met de Grieken? *Vrij Nederland* Retrieved from: <https://www.hpdetijd.nl/2018-04-09/de-stand-griekenland-drie-cijfers/>

-
- ²⁴ Frederik, J. (2017) Als je nog steeds denkt dat Jeroen Dijsselbloem Griekenland heeft geholpen, lees dan dit. *The Correspondent*.
- ²⁵ Naylor M., (2017) Spain's lost generation. *The Spectator*.
- ²⁶ Wellens, A. (2017) "Terwijl u sliep groeide het TARGET2-saldo van EU-banken naar boven het crisisniveau van 2012", 925, 15 februari 2017
- ²⁷ Bollen, Thomas (2017). Het kwik stijgt: de Eurozone is ernstig ziek, *Follow the Money*. Retrieved from: <https://www.ftm.nl/artikelen/het-kwik-stijgt-de-Eurozone-is-ernstig-ziek?share=1>
- ²⁸ Comfort N., Salzano, G. And Sirletti, S. (2018) Five Charts That Explain How European Banks Are Dealing With Their Bad-Loan Problem. *Bloomberg*.
- ²⁹ European Commission (laatst gezien: 2018), "The benefits of the Euro", Afkomstig van: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/Euro/benefits-Euro_en
- ³⁰ Vardakoulias, O. & MacFarlane, L. (2017). *What next for the Euro? 15 years old but with an uncertain future*. Geraadpleegd op 18 november 2017, van neweconomics.org/2017/01/what-next-for-the-Euro/
- ³¹ Wellen, A. 2012. Het Euro-Evangelie. Waarom het misgaat met onze munt. *Uitgeverij Gopher*
- ³² Lin, Justin Yifu; Treichel, Volker. 2012. The Crisis in the Euro Zone : Did the Euro Contribute to the Evolution of the Crisis?. Policy Research Working Paper;6127. World Bank, Washington, DC. © World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12017>
- ³³ Keynes, J. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. (London: Macmillan)
- ³⁴ Heijne Sander. (2015) De feiten tonen aan: een crisis bezuinig je niet de wereld uit. *De Correspondent*. Retrieved from: <https://decorrespondent.nl/2296/de-feiten-tonen-aan-een-crisis-bezuinig-je-niet-de-wereld-uit/293561550128-e4520efe>
- ³⁵ Geeroms, H., & Karbownik, P. (2014). A monetary union requires a banking union. *College of Europe*.
- ³⁶ Maldonado L. (2014) The Banking Union Under Way and Here to Stay. *PwC and IE Business School Centre*
- ³⁷ Andor, L. et al. (2017) Opinion: blueprint for a democratic renewal of the Eurozon. Retrieved from: <https://www.politico.eu/article/opinion-blueprint-for-a-democratic-renewal-of-the-eurozone/>
- ³⁸ Stiglitz, Joseph E. (2016) *The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. (New York: W. W. Norton & Company).
- ³⁹ Stiglitz, Joseph E. (2016) *The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. (New York: W. W. Norton & Company).
- ⁴⁰ Rodrik, Dani (2016) The False Economic Promise of Global Governance. *Global Policy Journal* Retrieved from: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/08/09/2016/false-economic-promise-global-governance>